

การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางวัฒนธรรมของความเชื่อที่ปรากฏ ในพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูย

An Analytical Study of Cultural Values Embedded in the Beliefs of the Elephant-Capturing Ritual among the Kui Ethnic Group

¹พระปรัชญกรณ์ ชุตินธโร (เวียสิงห์)

¹Phra Practhakorn Chutintharo (Wiyasing)

¹คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Buddhism Faculty, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: 6701101004@mcu.ac.th

Received: January 14, 2026; **Revised:** March 4, 2026; **Accepted:** March 7, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มุ่งศึกษามรดกทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชาวกูยอาเจียง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์การคล้องช้างของประเทศไทย โดยเน้นการวิเคราะห์ทั้งมิติของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (เช่น เครื่องมือคล้องช้าง อุปกรณ์ และแหล่งชุมชน ประวัติศาสตร์) และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (เช่น พิธีกรรม ความเชื่อ ประวัติศาสตร์บอกเล่า และองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากผู้เฒ่า) องค์ประกอบเหล่านี้สะท้อนระบบวัฒนธรรมที่มีความสอดคล้องกันและมีคุณค่าต่อการอนุรักษ์ผ่านการฟื้นฟูโดยชุมชน วัตถุประสงค์ของการศึกษา ได้แก่ 1) บันทึกมรดกของผู้คล้องช้างชาวกูยเพื่อความเข้าใจการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนกูยอาเจียง 2) วิเคราะห์มิติทางสังคมและวัฒนธรรมขององค์ความรู้ดั้งเดิม และ 3) ส่งเสริมการอนุรักษ์ประเพณีที่เสี่ยงต่อการสูญหายเพื่อสืบทอดสู่คนรุ่นหลัง บทความวิชาการนี้ยังชี้ให้เห็นถึงพลวัตของมรดกภายในบริบทสังคมร่วมสมัยที่ต้องปรับตัวท่ามกลางแรงกดดันจากการพาณิชย์วัฒนธรรม การท่องเที่ยว และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ความสำคัญทางวิชาการของบทความนี้อยู่ที่การอนุรักษ์องค์ความรู้ดั้งเดิมที่กำลังสูญหาย การจัดทำข้อมูลชาติพันธุ์เชิงลึกของชุมชนกูยอาเจียง และการมีส่วนร่วมต่อการศึกษาชาติพันธุ์ไทย การอนุรักษ์มรดก และมานุษยวิทยา อีกทั้งยังสะท้อนประสบการณ์ของกลุ่มชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เผชิญกับความท้าทายจากความทันสมัย ผลการศึกษานี้สามารถใช้เป็นข้อมูลเชิงนโยบายด้านการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม สิทธิชนพื้นเมือง และความยั่งยืนของประเพณีชาติพันธุ์

คำสำคัญ: ชาวกูย; พิธีกรรมการคล้องช้าง; ความเชื่อ; มรดกวัฒนธรรม; อัตลักษณ์ชาติพันธุ์

Abstract

This academic article aims to study the cultural heritage and identity of the Kui Ajiang community in Surin Province, an Indigenous ethnic group that has played a significant role in the history of elephant-catching in Thailand. The study emphasizes the analysis of both tangible cultural heritage (such as elephant-catching tools, equipment, and historical community sites) and intangible cultural heritage (such as rituals, beliefs, oral histories, and knowledge transmitted by elders). These elements reflect a coherent cultural system that is valuable for preservation through community-driven revitalization. The objectives of this study are: 1) to document the heritage of Kui elephant catchers in order to understand the identity formation of the Kui Ajiang community; 2) to analyze the socio-cultural dimensions of traditional knowledge; and 3) to promote the conservation of traditions at risk of disappearance for transmission to future generations. This academic article also highlights the dynamics of Kui heritage in the context of contemporary society, which must adapt amid pressures from cultural commercialization, tourism, and economic change. The academic significance of this article in the preservation of disappearing traditional knowledge, the creation of in-depth ethnographic data on the Kui Ajiang community, and its contribution to Thai Indigenous studies, heritage conservation, and anthropology. Furthermore, it reflects the experiences of Indigenous groups in Southeast Asia facing challenges from modernization. The findings of this study can serve as a basis for policy development in cultural heritage protection, eco-cultural tourism, Indigenous rights, and the sustainability of ethnic traditions.

Keywords: Kui, elephant-capturing ritual, beliefs, cultural heritage, ethnic identity

บทนำ

ช้างเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญต่อประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในบริบทของการทำศึกสงคราม การคมนาคม การประกอบพิธีกรรม และการเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ในรัฐโบราณ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับช้างมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติทางเศรษฐกิจหรือการใช้แรงงานเท่านั้น หากแต่แฝงด้วยมิติทางจิตวิญญาณ ความเชื่อ และพิธีกรรมที่สะท้อนโลกทัศน์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง

ในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความผูกพันกับช้างอย่างโดดเด่น ชาวกูยหรือส่วย โดยเฉพาะกลุ่มกูยอาเจียงในจังหวัดสุรินทร์ ได้รับการยอมรับว่าเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่มีองค์ความรู้ดั้งเดิมด้านการคล้องช้างและการเลี้ยงช้างสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน (Keyes, 2002) กูยอาเจียง หรือชาวกูยเลี้ยงช้าง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิมในอีสานใต้ โดยเฉพาะ จ.สุรินทร์ มีความเชี่ยวชาญด้านคชศาสตร์ (การจับและเลี้ยงช้าง) สืบทอดวิถีชีวิตดั้งเดิมจากการคล้องช้างไปสู่การเลี้ยงช้างเสมือนครอบครัว มีประเพณีหลักคือการไหว้ศาลปะกำ โดยมีศูนย์กลางชุมชนอยู่ที่บ้านตากกลาง ต.กระโพ อ.ท่าตูม อพยพมาจากตอนเหนือของกัมพูชาและลาว มาตั้งถิ่นฐานในไทยบริเวณ จ.สุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ตั้งแต่สมัยอยุธยา คำว่า อาเจียง แปลว่า ช้าง ชาวกูยอาเจียงคือผู้ที่ชำนาญการโพนช้าง (การคล้องช้างป่า) และการฝึกช้างป่าให้เชื่องเพื่อใช้งาน ชาวกูยเลี้ยงช้างไว้ในครัวเรือน มีพิธีกรรมผีปะกำและศาลปะกำ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวกูยเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมใจของคนเลี้ยงช้าง ปัจจุบันหลังจากการคุ้มครองสัตว์ป่า การจับช้างป่าถูกยกเลิก ชาวกูยใน ต.กระโพ (หมู่บ้านช้างบ้านตากกลาง) จึงเปลี่ยนมาเลี้ยงช้างเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และอนุรักษ์คชศาสตร์เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสืบทอดไป (Mongliko, 2022) พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยมิได้เป็นเพียงกระบวนการจับสัตว์ป่า

หากแต่เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ครูช่าง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และข้อห้ามทางจารีต ซึ่งทำหน้าที่กำกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ช่าง และธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างสมดุล

อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย พิธีกรรมการคล้องช้างและความเชื่อของชาวกูยกำลังเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ทั้งจากการลดบทบาทของการคล้องช้างตามกฎหมายอนุรักษ์สัตว์ป่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน การท่องเที่ยวเชิงพาณิชย์ และการสืบทอดองค์ความรู้ที่ขาดช่วงเนื่องจากคนรุ่นใหม่ห่างเหินจากวิถีดั้งเดิม (อนุสรณ์ ลิมประเสริฐ, 2561) ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้ความเชื่อและพิธีกรรมจำนวนมากเสี่ยงต่อการเลือนหายหรือถูกทำให้เหลือเพียงการแสดงเชิงสัญลักษณ์เพื่อรองรับการท่องเที่ยว มากกว่าจะคงไว้ซึ่งความหมายเชิงวัฒนธรรมดั้งเดิม

ในเชิงวิชาการ แม้จะมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชาวกูยและช้างอยู่บ้าง แต่การศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ “คุณค่าทางวัฒนธรรมของความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้องช้าง” อย่างเป็นระบบยังมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะการพิจารณาในกรอบของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งองค์การยูเนสโกให้ความสำคัญในฐานะรากฐานของอัตลักษณ์ชุมชนและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ (UNESCO, 2003) การศึกษาความเชื่อในพิธีกรรมจึงมิใช่เพียงการบันทึกอดีต หากแต่เป็นการทำความเข้าใจคุณค่าทางสังคม จิตวิญญาณ และภูมิปัญญาที่ยังคงมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชนกูยในปัจจุบัน

ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางวัฒนธรรมของความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้องช้าง ของชาวกูยอำเภอเจียง จังหวัดสุรินทร์ ผู้เขียนต้องการบันทึกมรดกของผู้คล้องช้างชาวกูยเพื่อทำความเข้าใจการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนกูยอำเภอเจียง วิเคราะห์มิติทางสังคมและวัฒนธรรมขององค์ความรู้ดั้งเดิม และ ส่งเสริมการอนุรักษ์ประเพณีที่เสี่ยงต่อการสูญหายเพื่อสืบทอดสู่คนรุ่นหลัง เพื่อเป็นการสื่อให้เห็นถึงความสำคัญทั้งในเชิงการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างองค์ความรู้ด้านชาติพันธุ์ศึกษาและมานุษยวิทยา ตลอดจนการสะท้อนบทบาทของชนพื้นเมืองในบริบทการพัฒนาและความยั่งยืนของสังคมไทยร่วมสมัย

แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรม

แนวคิดเรื่อง “มรดกทางวัฒนธรรม” (Cultural Heritage) เป็นกรอบสำคัญในการศึกษาทางมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ และการอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยหมายถึงสิ่งที่สังคมหนึ่งสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต ทั้งในรูปของวัตถุ ความรู้ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์ ค่านิยม และโลกทัศน์ของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ (Smith, 2006) มรดกทางวัฒนธรรมมิได้เป็นเพียงสิ่งที่ “คงอยู่” อย่างตายตัว หากแต่เป็นสิ่งที่มีการพลวัต ถูกตีความ และถูกสร้างความหมายใหม่อยู่เสมอภายใต้บริบททางสังคมและประวัติศาสตร์

องค์การยูเนสโกได้จัดแบ่งมรดกทางวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งทั้งสองประเภทมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันและไม่อาจแยกขาดออกจากกันได้ในการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน (UNESCO, 2003)

1. มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้

มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ หมายถึง สิ่งปลูกสร้าง โบราณสถาน โบราณวัตถุ เครื่องมือ เครื่องใช้ และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ ซึ่งสะท้อนความเจริญทางสังคม เทคโนโลยี และความคิดของมนุษย์ในช่วงเวลาหนึ่ง ตัวอย่างของมรดกประเภทนี้ ได้แก่ สถาปัตยกรรม ศาสนสถาน โบราณวัตถุ และเครื่องมือที่ใช้ในกิจกรรมทางวัฒนธรรม ในบริบทของชุมชนชาติพันธุ์ มรดกวัฒนธรรมที่จับ

ต้องได้มีได้มีคุณค่าเพียงเชิงวัตถุ หากแต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางของความทรงจำร่วม และอัตลักษณ์ของชุมชน (Assmann, 2011) สำหรับชาวกูยอาเจียง มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ปรากฏในรูปของเครื่องมือคล้องช้าง อุปกรณ์พิธีกรรม เครื่องราง และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธี ซึ่งล้วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อและจารีตปฏิบัติของชุมชน อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้เพียงในเชิงกายภาพ โดยปราศจากความเข้าใจในบริบททางวัฒนธรรม อาจนำไปสู่การลดทอนคุณค่าความหมายของมรดกให้เหลือเพียงวัตถุจัดแสดง ดังนั้น การศึกษามรดกประเภทนี้จำเป็นต้องพิจารณาควบคู่กับมิติทางความเชื่อและการใช้ประโยชน์ในชีวิตจริงของชุมชน

2. มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (UNESCO)

มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH) หมายถึง แนวปฏิบัติ การแสดงออก ความรู้ ความเชื่อ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน (UNESCO, 2003) มรดกประเภทนี้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และได้รับการสร้างใหม่อย่างต่อเนื่องตามปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและประวัติศาสตร์ ยูเนสโกได้จำแนกมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ออกเป็นหลายด้าน เช่น ประเพณีปากเปล่า และการเล่าเรื่อง พิธีกรรมและเทศกาล ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล และงานช่างฝีมือดั้งเดิม มรดกเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ อัตลักษณ์ และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมของชุมชน

พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยสามารถจัดอยู่ในกลุ่มมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เนื่องจากประกอบด้วยระบบความเชื่อ พิธีกรรม คาถาอาคม บทบาทของครูช่าง และจารีตข้อห้ามที่สืบทอดผ่านการเรียนรู้เชิงประสบการณ์และประวัติศาสตร์บอกเล่า (Endicott, 1984) ความเชื่อเหล่านี้มิได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางศาสนาหรือจิตวิญญาณ หากแต่ทำหน้าที่กำกับความสัมพันธ์ทางสังคม ความรับผิดชอบต่อชุมชน และความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การให้ความสำคัญกับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จึงช่วยเปิดพื้นที่ให้เสียงของชุมชนท้องถิ่นและชนพื้นเมืองได้รับการยอมรับในกระบวนการอนุรักษ์ และช่วยหลีกเลี่ยงการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นเพียงวัตถุเชิงพาณิชย์ (Harrison, 2013) ในกรณีของชาวกูย การศึกษาความเชื่อในพิธีกรรมการคล้องช้างจึงเป็นการตอกย้ำคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาที่ยังมีชีวิตและมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชนในสังคมร่วมสมัย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมเป็นกรอบสำคัญในการทำความเข้าใจความต่อเนื่องของสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต โดยครอบคลุมทั้งวัตถุ ความรู้ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติที่สะท้อนอัตลักษณ์และโลกทัศน์ของชุมชน ในบริบทชาติพันธุ์ เช่น พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูย มรดกวัฒนธรรมมิได้มีความหมายเพียงเชิงประเพณี หากแต่เป็นระบบคุณค่าที่กำกับความสัมพันธ์ทางสังคมและมนุษย์-ธรรมชาติ แนวคิดร่วมสมัยของ Rodney Harrison ยังเน้นว่าการอนุรักษ์ควรให้ความสำคัญกับเสียงของชุมชน มิใช่จำกัดเพียงการเก็บรักษาวัตถุเชิงกายภาพ โดยสรุป แนวคิดมรดกทางวัฒนธรรมในปัจจุบันมุ่งมองวัฒนธรรมในฐานะกระบวนการที่มีพลวัต เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน และเป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ ความภาคภูมิใจ และความยั่งยืนของชุมชนในสังคมร่วมสมัย

แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อ

พิธีกรรมและความเชื่อเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของระบบวัฒนธรรมที่ปรากฏในทุกสังคมมนุษย์ ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งความหมายเชิงสัญลักษณ์กับการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน นักมานุษยวิทยามองว่าพิธีกรรมมิใช่เพียงการกระทำเชิงศาสนาหรือความมกมาย หากแต่เป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยจัดระเบียบความสัมพันธ์ อธิบายโลก และสร้างความชอบธรรมให้กับค่านิยมและอำนาจในสังคม

1. พิธีกรรมในมุมมองมานุษยวิทยา ในมุมมองของมานุษยวิทยา พิธีกรรม (Ritual) หมายถึง รูปแบบการกระทำที่มีแบบแผน ซ้ำได้ และมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งถูกกำหนดโดยระบบความเชื่อและจารีตของสังคม พิธีกรรมทำหน้าที่สื่อสารคุณค่า ความหมาย และโลกทัศน์ของกลุ่มชนผ่านการแสดงออกทางกาย วาจา และสัญลักษณ์ต่างๆ เอมีล เดอร์ไคม์ (Durkheim, 1995) อธิบายว่าพิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างพลังทางศีลธรรมร่วม ซึ่งทำให้สมาชิกในสังคมเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและตระหนักถึงศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือปัจเจกบุคคล ขณะที่วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Turner, 1969) เน้นบทบาทของพิธีกรรมในฐานะพื้นที่แห่งภาวะก้ำกึ่ง ซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการเปลี่ยนผ่านสถานภาพและการสร้างความหมายใหม่ในโครงสร้างสังคม นอกจากนี้ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Geertz, 1973) มองพิธีกรรมในฐานะข้อความทางวัฒนธรรม ที่สามารถอ่านและตีความได้ เพื่อทำความเข้าใจระบบสัญลักษณ์และความหมายที่สังคมสร้างขึ้น พิธีกรรมจึงเป็นทั้งการแสดงออกทางวัฒนธรรมและกระบวนการผลิตซ้ำความเชื่อและอัตลักษณ์ของชุมชน

ในบริบทของพิธีกรรมการคล่องซ้าง พิธีมิได้ทำหน้าที่เพียงควบคุมพฤติกรรมหรือสร้างความปลอดภัยทางจิตใจแก่ผู้ประกอบพิธี หากแต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ซ้าง และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งฝังแน่นอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวกูย

2. ความเชื่อกับโครงสร้างสังคม ความเชื่อ (Belief) เป็นระบบความคิดที่สังคมใช้ในการอธิบายโลก ความไม่แน่นอน และปรากฏการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้โดยตรง โดยความเชื่อมิได้ดำรงอยู่อย่างลอยตัว หากแต่เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างทางสังคม อำนาจ และบทบาทของสมาชิกในชุมชน (Douglas, 1966) นักมานุษยวิทยามองว่าความเชื่อทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมและสร้างบรรทัดฐานทางสังคมผ่านข้อห้าม พิธีกรรม และจารีตปฏิบัติ ซึ่งช่วยรักษาความเป็นระเบียบและเสถียรภาพของสังคม (Malinowski, 1948) ในหลายสังคม ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกใช้เป็นกลไกควบคุมศีลธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยเฉพาะในสังคมดั้งเดิมที่ยังคงพึ่งพาธรรมชาติอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ ความเชื่อยังสะท้อนและต่อยอดโครงสร้างอำนาจและลำดับชั้นในสังคม เช่น บทบาทของผู้นำพิธี ผู้รู้ หรือครูบาอาจารย์ ซึ่งได้รับการยอมรับในฐานะผู้มีความรู้และอำนาจเชิงศักดิ์สิทธิ์ (Bourdieu, 1977) การเข้าถึงและถ่ายทอดความเชื่อจึงมิได้เท่าเทียมกันในทุกกลุ่ม หากแต่ขึ้นอยู่กับสถานภาพและบทบาททางสังคม สำหรับชุมชนชาวกูย ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการคล่องซ้าง เช่น ความเชื่อเรื่องครูซ้าง ผีบรรพบุรุษ และข้อห้ามต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในชุมชน กำหนดบทบาทของผู้คล่องซ้าง และสร้างความชอบธรรมให้กับองค์ความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ความเชื่อจึงมิใช่เพียงมิติทางจิตวิญญาณ หากแต่เป็นโครงสร้างทางสังคมที่ค้ำจุนอัตลักษณ์และความต่อเนื่องของชุมชน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่ออธิบายว่า ทั้งสององค์ประกอบเป็นกลไกพื้นฐานของระบบวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงโลกแห่งสัญลักษณ์กับชีวิตประจำวัน พิธีกรรมมิใช่เพียงการกระทำทางศาสนา หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่สร้างความหมาย จัดระเบียบความสัมพันธ์ และทำให้ค่านิยมของสังคมมี

ความชอบธรรม ในทางมานุษยวิทยาเห็นว่าพิธีกรรมช่วยสร้างพลังทางศีลธรรมร่วม ทำให้สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ขณะที่ Victor Turner อธิบายพิธีกรรมในฐานะพื้นที่ภาวะกำกวม ซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการเปลี่ยนผ่านสถานภาพและการสร้างความหมายใหม่ ส่วน Clifford Geertz มองพิธีกรรมเป็นข้อความทางวัฒนธรรมที่สะท้อนระบบสัญลักษณ์และโลกทัศน์ของสังคมในมิติของความเชื่อ Mary Douglas ชี้ว่าความเชื่อสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมและการจัดระเบียบความบริสุทธิ์-อันตราย ขณะที่ Bronisław Malinowski อธิบายว่าความเชื่อและพิธีกรรมช่วยลดความไม่แน่นอนในสถานการณ์เสี่ยง และ Pierre Bourdieu เน้นบทบาทของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการกำหนดว่าใครคือผู้มีสิทธิถ่ายทอดหรือควบคุมความรู้ โดยสรุปพิธีกรรมและความเชื่อทำหน้าที่เป็นทั้งกลไกสร้างเอกภาพ ควบคุมศีลธรรม และผลิตซ้ำโครงสร้างอำนาจในสังคม ทั้งยังเป็นฐานสำคัญของการธำรงอัตลักษณ์และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมของชุมชนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

แนวคิดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกรอบสำคัญในการศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมและชนพื้นเมือง เนื่องจากช่วยอธิบายกระบวนการที่กลุ่มชนสร้างความหมายเกี่ยวกับตนเอง ถ่ายทอดองค์ความรู้ และรักษาความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย อัตลักษณ์ชาติพันธุ์มิได้เป็นคุณลักษณะที่หยุดนิ่ง หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่ถูกสร้าง ต่อรอง และนิยามใหม่อยู่เสมอผ่านภาษา พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิต

1. แนวคิดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น เฟรดริก บาร์ธ (Barth, 1969) เสนอว่าอัตลักษณ์ชาติพันธุ์มิได้กำหนดโดยเนื้อหาทางวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากขอบเขตชาติพันธุ์ ที่กลุ่มชนใช้แยกตนเองออกจากผู้อื่น อัตลักษณ์จึงเป็นผลของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบททางอำนาจและเศรษฐกิจ การธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์จึงมักปรากฏผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ และการปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่สังคมให้คุณค่าเป็นพิเศษ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ชุดความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่ชุมชนสั่งสมจากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สังคม และประวัติศาสตร์ของตนเอง ซึ่งถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการปฏิบัติจริง ภาษา และพิธีกรรม มากกว่าการเรียนรู้เชิงสถาบัน (Berkes, 2012) ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นทั้งฐานความรู้เชิงปฏิบัติและรากฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์ พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นพื้นที่สำคัญในการแสดงออกและต่อยอดอัตลักษณ์ ผ่านการใช้สัญลักษณ์ ภาษา และบทบาททางสังคมที่เฉพาะเจาะจง การศึกษาพิธีกรรมจึงช่วยเปิดเผยโครงสร้างความรู้และคุณค่าที่หล่อหลอมความเป็นตัวตนร่วมของชุมชน

2. งานศึกษาเกี่ยวกับชาวกูยและช้าง งานศึกษาด้านชาติพันธุ์เกี่ยวกับชาวกูยหรือส่วย ชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวกูยกับช้างมิใช่เพียงความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจหรือแรงงาน หากแต่เป็นระบบวัฒนธรรมที่ผสานความเชื่อ จารีต และองค์ความรู้เฉพาะทางอย่างลึกซึ้ง (Keyes, 2002) ชาวกูย โดยเฉพาะกลุ่มกูยอาเจียงในจังหวัดสุรินทร์ ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้รู้เรื่องช้าง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการคล้อง เลี้ยง และฝึกช้างมาตั้งแต่อดีต นักวิชาการหลายท่านชี้ว่าความรู้เกี่ยวกับช้างของชาวกูยเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมจากประสบการณ์ตรง และถูกถ่ายทอดผ่านระบบครู-ศิษย์ พิธีกรรม และความเชื่อเรื่องครูช้างและผีบรรพบุรุษ (Endicott, 1984) ความเชื่อเหล่านี้ทำหน้าที่กำกับความประพฤติของผู้คล้องช้าง สร้างความชอบธรรมให้กับ

บทบาททางสังคม และรักษาสันติระหว่างมนุษย์ ช้าง และธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาร่วมสมัยเริ่มสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของบทบาทชาวกูยในบริบทสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะผลกระทบจากนโยบายอนุรักษ์สัตว์ป่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการลดลงของการสืบทอดองค์ความรู้ในคนรุ่นใหม่ ซึ่งส่งผลต่อการนิยามอัตลักษณ์และสถานะของชาวกูยในสังคมไทย (อนุสรณ์ ลิมประเสริฐ, 2561)

3. งานวิจัยด้านพิธีกรรมชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ งานวิจัยด้านพิธีกรรมชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญในการธำรงอัตลักษณ์และโครงสร้างสังคมของกลุ่มชนพื้นเมือง ท่ามกลางบริบทของรัฐบาลและความทันสมัย พิธีกรรมในภูมิภาคนี้มักผสมผสานความเชื่อพื้นบ้าน ศาสนา และความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างแนบแน่น การศึกษาของ Tambiah (1970) ชี้ให้เห็นว่าพิธีกรรมมิได้เป็นเพียงการปฏิบัติทางศาสนา หากแต่เป็นกระบวนการสร้างความหมายและต่อรองอำนาจในสังคม ขณะที่งานวิจัยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายชิ้นเน้นบทบาทของพิธีกรรมในการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งแวดล้อม เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับป่า น้ำ และสัตว์ ในบริบทนี้ พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยสามารถมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบพิธีกรรมชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่สะท้อนโลกทัศน์แบบองค์รวม ซึ่งไม่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ ความเชื่อและพิธีกรรมจึงทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และสร้างความหมายให้กับการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

จะเห็นได้ว่า แนวคิดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกรอบสำคัญในการอธิบายการดำรงอยู่ของกลุ่มชนในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยมองว่าอัตลักษณ์มิใช่สิ่งตายตัว หากเป็นกระบวนการที่ถูกสร้างและต่อรองผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ภาษา พิธีกรรม และวิถีชีวิต ในกรณีชาวกูย ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับช้างเป็นทั้งฐานเศรษฐกิจและระบบวัฒนธรรม พิธีกรรมจึงทำหน้าที่ธำรงอัตลักษณ์และความสัมพันธ์มนุษย์-ธรรมชาติในโลกทัศน์แบบองค์รวม ดังนั้น อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการทางสังคมที่เชื่อมโยงความรู้ ความเชื่อ และพิธีกรรมเข้าด้วยกัน เพื่อรักษาความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมและสร้างความหมายให้กับการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงร่วมสมัย

บริบทชุมชนกูยอาเซียนและพิธีกรรมการคล้องช้าง

การทำความเข้าใจพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเซียนจำเป็นต้องพิจารณาภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากพิธีกรรมมิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ช้าง ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งหล่อหลอมอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของชาวกูยมาอย่างยาวนาน

1. ประวัติและความเป็นมาของชาวกูยอาเซียน ชาวกูย หรือที่ในเอกสารบางฉบับเรียกว่า “ส่วย” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นพ้องว่าชาวกูยมีรากเหง้าทางชาติพันธุ์ที่เชื่อมโยงกับกลุ่มมอญ-เขมร และมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่าดงดิบและที่ราบสูงมาเป็นเวลานานก่อนการขยายอำนาจของรัฐสยาม (Keyes, 2002) กลุ่มกูยอาเซียนในจังหวัดสุรินทร์มีความโดดเด่นเป็นพิเศษในฐานะชุมชนที่มีความรู้และทักษะด้านการคล้องช้าง ซึ่งสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ความสัมพันธ์ระหว่างชาวกูยกับช้างมิได้เป็นเพียงการใช้ประโยชน์จากสัตว์ หากแต่เป็นความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณที่มีรากฐานจากความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ครูช้าง

และจิตวิญญาณของช่างเอง จะเห็นได้ว่า ในอดีต ช่างมีบทบาทสำคัญต่อทั้งเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศไทย ชาวไทยจึงมีสถานะสำคัญในฐานะผู้จัดหาช่างให้แก่ราชสำนักและกองทัพ ความเชี่ยวชาญดังกล่าวทำให้ชุมชนไทยได้รับการยอมรับในฐานะ ผู้รู้เรื่องช่าง และเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556)

2. โครงสร้างสังคมและบทบาทของผู้คล่องช่าง โครงสร้างสังคมของชาวไทยอาเจียงมีลักษณะเป็นชุมชนเครือญาติที่ยึดโยงกันด้วยสายสัมพันธ์ทางครอบครัว ความอาวุโส และระบบความเชื่อ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ผู้คล่องช่าง” ซึ่งได้รับการยอมรับว่ามีความรู้เฉพาะทางและอำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Bourdieu, 1977) ผู้คล่องช่างมิได้เป็นเพียงผู้มีทักษะทางกายภาพ หากแต่ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้านจารีต ข้อห้าม และพิธีกรรมอย่างเข้มงวด ความรู้ดังกล่าวถูกถ่ายทอดผ่านระบบครู-ศิษย์ โดยมีครูช่างเป็นศูนย์กลางของการถ่ายทอดภูมิปัญญา (Endicott, 1984) บทบาทของผู้คล่องช่างจึงผสานทั้งมิติทางสังคม จิตวิญญาณ และศีลธรรม สถานะของผู้คล่องช่างสะท้อนลำดับชั้นทางสังคม และการจัดสรรบทบาทในชุมชน ผู้ที่ได้รับการยอมรับให้เข้าร่วมพิธีคล่องช่างต้องเป็นผู้ที่ประพฤติตนตามจารีต มีความอดทน และได้รับความไว้วางใจจากครูช่างและชุมชน ความเชื่อดังกล่าวช่วยควบคุมพฤติกรรมและรักษาความเป็นระเบียบของสังคมไทย

3. พิธีกรรมการคล่องช่าง

1) ขั้นตอนพิธีกรรม พิธีกรรมการคล่องช่างของชาวไทยอาเจียงเป็นกระบวนการที่มีแบบแผนและลำดับขั้นตอนชัดเจน เริ่มตั้งแต่พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเลือกฤกษ์ยาม การเตรียมผู้เข้าร่วมพิธี และการประกอบพิธีบวงสรวงครูช่างและผีบรรพบุรุษ (Turner, 1969) พิธีกรรมเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อขอความคุ้มครอง ลดอันตราย และสร้างความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้คล่องช่าง ระหว่างกระบวนการคล่องช่าง จะมีข้อห้ามและจารีตที่ผู้เข้าร่วมต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เช่น การงดเว้นพฤติกรรมบางประการ หรือการใช้ถ้อยคำเฉพาะ ซึ่งสะท้อนความเชื่อเรื่องพลังอำนาจเหนือธรรมชาติและจิตวิญญาณของช่าง (Malinowski, 1948)

2) เครื่องมือ อุปกรณ์ และพื้นที่พิธี เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการคล่องช่าง เช่น เชือก บ่วง อุปกรณ์ควบคุม และเครื่องราง มิได้เป็นเพียงวัตถุทางกายภาพ หากแต่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อและพิธีกรรม เครื่องมือบางชนิดต้องผ่านพิธีปลุกเสกหรือบวงสรวงก่อนใช้งาน (Lowenthal, 1998) เพื่อเสริมพลังและความศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ที่ใช้ประกอบพิธี เช่น ป่า แหล่งน้ำ หรือบริเวณศาลครูช่าง ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงโลกมนุษย์กับโลกวิญญาณ พื้นที่เหล่านี้สะท้อนความสัมพันธ์เชิงนิเวศและโลกทัศน์แบบองค์รวมของชาวไทยอาเจียง ที่ไม่แยกธรรมชาติออกจากวัฒนธรรม

3) บทบาทของครูช่างและผู้นำพิธี ครูช่างเป็นบุคคลศูนย์กลางของพิธีกรรมการคล่องช่าง ทำหน้าที่ทั้งในฐานะผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ ผู้นำพิธี และผู้เชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ครูช่างได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีอำนาจเชิงศีลธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งต้องปฏิบัติตามจารีตอย่างเคร่งครัด (Bourdieu, 1977) บทบาทของผู้นำพิธีสะท้อนโครงสร้างอำนาจทางวัฒนธรรมของชุมชนไทย และทำหน้าที่ค้ำจุนความต่อเนื่องของภูมิปัญญาดั้งเดิม การมีอยู่ของครูช่างจึงมิได้เป็นเพียงบทบาทส่วนบุคคล หากแต่เป็นสถาบันทางวัฒนธรรมที่รักษาอัตลักษณ์และความทรงจำร่วมของชุมชน

จะเห็นได้ว่า บริบทชุมชนไทยอาเจียงและพิธีกรรมการคล่องช่างต้องพิจารณาควบคู่ทั้งมิติประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เพราะพิธีกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ช่าง ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน ชาวไทย หรือส่วย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในภาค

อีสานใต้ โดยเฉพาะจังหวัดสุรินทร์ มีรากเหง้าเชื่อมโยงกลุ่มมอญ-เขมร และมีชื่อเสียงด้านความเชี่ยวชาญเรื่องช้าง ความสัมพันธ์คน-ช้างของกุ่มมิใช่เพียงเศรษฐกิจ แต่เป็นระบบวัฒนธรรมที่หล่อหลอมอัตลักษณ์ ผู้รู้เรื่องช้าง ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญต่อรัฐไทยในอดีต โครงสร้างสังคมกุ่มอาศัยยึดโยงด้วยเครือญาติ ความอาวุโส และระบบครู-ศิษย์ ผู้คล้องช้างมีสถานะสูงในฐานะผู้ครอบครองทุนทางสัญลักษณ์ โดยต้องผ่านการฝึกฝนและปฏิบัติตามจารีตอย่างเคร่งครัด ความรู้ถูกถ่ายทอดผ่านครูช้างซึ่งทำหน้าที่เป็นสถาบันทางวัฒนธรรม ประกอบพิธีกรรมการคล้องช้างมีขั้นตอนชัดเจน ตั้งแต่บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เลือกกฤช บวงสรวงครูช้าง จนถึงกระบวนการคล้องจริง ดังนั้น พิธีกรรมการคล้องช้างของกุ่มอาศัยเป็นทั้งระบบความเชื่อ กลไกจัดระเบียบสังคม และสถาบันวัฒนธรรมที่ธำรงอัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของบริบทสมัยใหม่

ความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้องช้าง

ความเชื่อเป็นแกนกลางของพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกุ่มอาศัย โดยทำหน้าที่กำกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ช้าง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และธรรมชาติ ความเชื่อเหล่านี้มิได้เป็นเพียงกรอบทางจิตวิญญาณ หากแต่เป็นระบบความรู้ที่ช่วยอธิบายโลก ควบคุมพฤติกรรม และธำรงอัตลักษณ์ของชุมชน (Geertz, 1973; Malinowski, 1948) การวิเคราะห์ความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมจึงช่วยเปิดเผยคุณค่าทางวัฒนธรรม และโครงสร้างความหมายที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิตของชาวกุ่ม

1. ช้างในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผู้มีจิตวิญญาณ ในโลกทัศน์ของชาวกุ่ม ช้างมิได้ถูกมองเป็นเพียงสัตว์ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณ มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และมีสถานะใกล้เคียงกับมนุษย์ ความเชื่อนี้สอดคล้องกับแนวคิดแบบอนิเมซิม ที่แพร่หลายในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมองว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติล้วนมีวิญญาณและต้องได้รับการเคารพ (Tambiah, 1970) ชาวกุ่มเชื่อว่าช้างแต่ละเชือกมี “เจ้าของทางจิตวิญญาณ” และอาจมีผีหรือพลังเหนือธรรมชาติสถิตอยู่ การคล้องช้างจึงมิใช่การครอบครองด้วยกำลัง หากแต่ต้องอาศัยการขออนุญาตและการแสดงความเคารพผ่านพิธีกรรมและคำกล่าวบวงสรวง (Endicott, 1984) ความเชื่อนี้ทำหน้าที่ควบคุมการกระทำของผู้คล้องช้างให้ปฏิบัติต่อช้างด้วยความระมัดระวัง และมีศีลธรรม

นอกจากนี้ ช้างยังถูกมองว่าเป็นสัตว์คู่บุญของชุมชนและรัฐไทยในเชิงประวัติศาสตร์ ความเชื่อดังกล่าวช่วยเสริมสร้างสถานะของผู้คล้องช้างและชุมชนกุ่มในฐานะผู้ดูแลสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (Keyes, 2002)

2. ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและครูบาอาจารย์ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบความเชื่อของชาวกุ่ม โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษยังคงมีบทบาทในการคุ้มครอง ดูแล และกำกับความเป็นอยู่ของลูกหลาน ความเชื่อนี้ทำให้พิธีกรรมการคล้องช้างต้องเริ่มต้นด้วยการบอกกล่าวและขออนุญาตจากผีบรรพบุรุษ เพื่อให้การประกอบพิธีเป็นไปอย่างราบรื่นและปลอดภัย (Douglas, 1966) ควบคู่กับผีบรรพบุรุษคือความเชื่อเรื่อง “ครูช้าง” ซึ่งหมายถึงครูบาอาจารย์ทั้งที่เป็นมนุษย์และครูในเชิงจิตวิญญาณ ครูช้างถือเป็นศูนย์กลางขององค์ความรู้และอำนาจเชิงศักดิ์สิทธิ์ในการคล้องช้าง การละเมิดครูหรือไม่เคารพครูช้างเชื่อว่าจะนำมาซึ่งอันตรายหรือความล้มเหลวของพิธี (Bourdieu, 1977) ระบบความเชื่อนี้สะท้อนโครงสร้าง

ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นและความอาวุโสในสังคมกุ่ม อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการถ่ายทอดภูมิปัญญา และควบคุมจริยธรรมของผู้คล้อยข้างจากรุ่นสู่รุ่น

3. คาถา อาคม และพิธีบวงสรวง คาถา อาคม และพิธีบวงสรวงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยเสริมพลังทางจิตใจและความชอบธรรมให้กับพิธีกรรมการคล้อยข้าง ในมุมมองมานุษยวิทยา คาถาและอาคมมิได้เป็นเพียงความเชื่อเชิงไสยศาสตร์ หากแต่เป็นรูปแบบของ “ภาษาเชิงพิธีกรรม” ที่ทำหน้าที่สร้างความหมายและพลังเชิงสัญลักษณ์ (Tambiah, 1970) การสวดคาถาและการประกอบพิธีบวงสรวงช่วยเชื่อมโยงโลกมนุษย์กับโลกวิญญาณ ทำให้ผู้คล้อยข้างเกิดความมั่นใจและความพร้อมทางจิตใจในการเผชิญกับสถานการณ์ที่มีความเสี่ยงสูง (Malinowski, 1948) คาถาและอาคมยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมที่แสดงถึงความรู้เฉพาะทางของครูช่างและผู้นำพิธี พิธีบวงสรวงก่อนและหลังการคล้อยข้างจึงมิได้เป็นเพียงขั้นตอนประกอบพิธี หากแต่เป็นกลไกในการยืนยันความสัมพันธ์เชิงศีลธรรมระหว่างมนุษย์ ช้าง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งช่วยธำรงสมดุของระบบวัฒนธรรมชุมชน

4. ความเชื่อกับข้อห้ามและจารีตปฏิบัติ ข้อห้ามและจารีตปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อที่กำกับพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมพิธีกรรมการคล้อยข้าง เช่น การงดเว้นอาหารหรือพฤติกรรมบางอย่าง การใช้ถ้อยคำเฉพาะ และการปฏิบัติตามระเบียบที่กำหนด ข้อห้ามเหล่านี้ทำหน้าที่ลดความเสี่ยง ควบคุมอารมณ์ และสร้างความมีวินัยในหมู่ผู้คล้อยข้าง (Douglas, 1966) ในเชิงสังคม ข้อห้ามยังทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมศีลธรรมและสร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มผู้ประกอบพิธี การละเมิดข้อห้ามมิได้ถูกมองว่าเป็นความผิดส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นการกระทบต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีและความปลอดภัยของชุมชนโดยรวม ดังนั้น ความเชื่อที่แฝงอยู่ในข้อห้ามและจารีตปฏิบัติจึงสะท้อนระบบคุณค่าและจริยธรรมของชาวกุ่ม ซึ่งผสานความเคารพต่อธรรมชาติ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และการยึดโยงกับบรรพบุรุษและครูบาอาจารย์อย่างแนบแน่น

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้อยข้างของชาวกุ่มอาเซียนเป็นแกนกลางของระบบวัฒนธรรม ทำหน้าที่อธิบายโลก ควบคุมพฤติกรรม และธำรงอัตลักษณ์ของชุมชน ดังที่ Clifford Geertz และ Bronislaw Malinowski อธิบายว่า ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นกลไกสร้างความหมายและลดความไม่แน่นอนในชีวิตมนุษย์ ประการแรก ช้างในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวกุ่มมองช้างเป็นผู้มีจิตวิญญาณ มิใช่เพียงสัตว์ป่า แนวคิดนี้สอดคล้องกับโลกทัศน์แบบอนิเมซิมที่ Stanley Jeyaraja Tambiah ศึกษาไว้ โดยเชื่อว่าธรรมชาติล้วนมีพลังเหนือธรรมชาติ การคล้อยข้างจึงต้องมีการบอกกล่าว ขออนุญาต และประกอบพิธี เพื่อแสดงความเคารพต่อจิตวิญญาณของช้าง ประการที่สอง ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและครูช่าง ผีบรรพบุรุษถูกมองว่าเป็นผู้คุ้มครองและกำกับความเป็นอยู่ของลูกหลาน ขณะที่ครูช่างเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้และศูนย์กลางอำนาจเชิงศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนโครงสร้างลำดับชั้นทางสังคมตามแนวคิดเรื่องอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของ Pierre Bourdieu ประการที่สาม คาถา อาคม และพิธีบวงสรวง ทำหน้าที่เป็นภาษาเชิงพิธีกรรมที่เชื่อมโลกมนุษย์กับโลกวิญญาณ เสริมความมั่นใจและความพร้อมทางจิตใจแก่ผู้คล้อยข้าง ทั้งยังแสดงถึงความรู้เฉพาะทางของผู้นำพิธี ประการสุดท้าย ข้อห้ามและจารีตปฏิบัติ เป็นกลไกควบคุมศีลธรรมและวินัยของกลุ่ม สอดคล้องกับแนวคิดของ Mary Douglas ที่ชี้ว่าข้อห้ามมีบทบาทจัดระเบียบสังคมและกำหนดเส้นแบ่งความบริสุทธิ์-อันตราย โดยสรุป ความเชื่อในพิธีกรรมการคล้อยข้างมิได้เป็นเพียงมิติทางจิตวิญญาณ หากแต่เป็นโครงสร้างความหมายที่เชื่อมโยงมนุษย์ ช้าง บรรพบุรุษ และธรรมชาติ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และทำหน้าที่ค้ำจุนอัตลักษณ์และความต่อเนื่องของชุมชนกุ่มอาเซียนในสังคมร่วมสมัย

วิเคราะห์คุณค่าทางวัฒนธรรมของความเชื่อในพิธีกรรม

ความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเจียงมิได้เป็นเพียงกรอบความคิดทางศาสนาหรือจิตวิญญาณ หากแต่เป็นระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน การวิเคราะห์คุณค่าเหล่านี้ช่วยเปิดเผยบทบาทของพิธีกรรมในฐานะทุนทางวัฒนธรรม ที่มีความหมายทั้งในระดับปัจเจก ชุมชน และสังคมโดยรวม

1. คุณค่าทางจิตวิญญาณและศาสนา ความเชื่อในพิธีกรรมการคล้องช้างสะท้อนโลกทัศน์ทางจิตวิญญาณที่มองว่าสรรพสิ่งมีพลังชีวิตและจิตวิญญาณ ความเชื่อเรื่องช้างในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีบรรพบุรุษ และครูช้าง ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ และสร้างความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้ประกอบพิธี (Malinowski, 1948) พิธีกรรมและการบวงสรวงช่วยให้ผู้คล้องช้างรู้สึกว่าการกระทำของตนอยู่ภายใต้กรอบศีลธรรมและการคุ้มครองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธานี้ได้มุ่งเน้นการบูชาทางศาสนาในเชิงสถาบัน หากแต่เป็นศาสนวิถีแบบพื้นบ้านที่ผสานความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน ซึ่งช่วยลดความกลัวและความไม่แน่นอนในกิจกรรมที่มีความเสี่ยงสูง

2. คุณค่าทางสังคม คุณค่าทางสังคมที่ปรากฏจากพิธีกรรมคล้องช้าง เช่น (1) การสร้างความสามัคคี พิธีกรรมการคล้องช้างเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนหลายฝ่าย ทั้งผู้คล้องช้าง ครูช้าง ผู้นำพิธี และผู้สนับสนุนในชุมชน กระบวนการประกอบพิธีช่วยสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเสริมสร้างพลังทางศีลธรรมร่วมของชุมชน ตามแนวคิดของเดอร์ไคม์ (Durkheim, 1995) ความเชื่อและจารีตที่ใช้ร่วมกันทำให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม พิธีกรรมจึงทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่ช่วยลดความขัดแย้งและเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน (2) ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ความเชื่อที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมการคล้องช้างยังสะท้อนระบบความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นและบทบาททางสังคม เช่น ความเคารพต่อครูช้าง ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้นำพิธี ระบบดังกล่าวช่วยจัดระเบียบอำนาจและการตัดสินใจภายในชุมชน โดยอาศัยความชอบธรรมทางจิตวิญญาณมากกว่าการบังคับเชิงอำนาจ (Bourdieu, 1977) ความสัมพันธ์ระหว่างครู-ศิษย์และการยอมรับอาวุโสทำหน้าที่เป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรม ถ่ายทอดค่านิยม และรักษาเสถียรภาพของโครงสร้างสังคม

3. คุณค่าทางอัตลักษณ์และชาติพันธุ์ พิธีกรรมการคล้องช้างและความเชื่อที่เกี่ยวข้องเป็นสัญลักษณ์สำคัญของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ชาวกูย การดำรงอยู่ของพิธีกรรมช่วยยืนยันความเป็นผู้รู้เรื่องช้าง ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในสังคมไทย (Barth, 1969) ในบริบทสังคมร่วมสมัยที่ชาวกูยต้องเผชิญกับแรงกดดันจากรัฐชาติและเศรษฐกิจตลาด พิธีกรรมจึงทำหน้าที่เป็นพื้นที่ในการต่อรองอัตลักษณ์และสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นชาติพันธุ์ของตนเอง ความเชื่อที่สืบทอดผ่านพิธีกรรมช่วยธำรงความทรงจำร่วมและความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม แม้บทบาทการคล้องช้างในเชิงปฏิบัติจะลดลงก็ตาม

4. คุณค่าด้านภูมิปัญญาและการถ่ายทอดองค์ความรู้ ความเชื่อในพิธีกรรมการคล้องช้างเป็นส่วนหนึ่งของระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมจากประสบการณ์จริง ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมช้าง การเลือกพื้นที่เวลา และวิธีปฏิบัติ ถูกถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ พิธีกรรม และประวัติศาสตร์บอกเล่า มากกว่าการเรียนรู้เชิงทฤษฎี (Berkes, 2012) ระบบครูช้างและพิธีกรรมทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการคัดเลือก ถ่ายทอด

และรับรองความรู้ ความเชื่อช่วยกำหนดมาตรฐานทางจริยธรรมและความรับผิดชอบของผู้รับการถ่ายทอด ทำให้ภูมิปัญญาได้ถูกใช้เพียงเพื่อประโยชน์ส่วนตน หากแต่เชื่อมโยงกับประโยชน์ของชุมชนโดยรวม

5. คุณค่าเชิงนิเวศและความสัมพันธ์มนุษย์-ธรรมชาติ โลกทัศน์ของชาวกูยที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมการคล้องช้างเน้นความสัมพันธ์เชิงองค์รวมระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของช้างและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ช่วยสร้างทัศนคติแห่งความเคารพต่อธรรมชาติ และจำกัดการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขต (Lowenthal, 1998) ในมุมมองนี้ พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และส่งเสริมความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม คุณค่าเชิงนิเวศดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และสะท้อนภูมิปัญญาของชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มองธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มิใช่วัตถุเพื่อการครอบครอง

การวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อในพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาจเป็นได้เป็นเพียงความศรัทธาทางจิตวิญญาณ หากแต่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมโครงสร้างสังคม อัตลักษณ์ และภูมิปัญญาของชุมชน โดยคุณค่าหลักแบ่งออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ (1) คุณค่าทางจิตวิญญาณและศาสนา พิธีกรรมทำหน้าที่สร้างความมั่นคงทางใจ ลดความกลัวในกิจกรรมที่มีความเสี่ยง และเชื่อมโยงมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับแนวคิดของ Bronisław Malinowski ที่มองว่าพิธีกรรมช่วยลดความไม่แน่นอน และแนวคิดของ Émile Durkheim ที่อธิบายบทบาทของศาสนาในการสร้างพลังศีลธรรมร่วม (2) คุณค่าทางสังคม พิธีกรรมเป็นพื้นที่สร้างความสามัคคี จัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และตอกย้ำบทบาทของครูช้าง-ศิษย์ อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมของ Pierre Bourdieu (3) คุณค่าทางอัตลักษณ์และชาติพันธุ์ พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็น “ผู้รู้เรื่องช้าง” และเป็นกลไกตอรองอัตลักษณ์ในบริบทสังคมสมัยใหม่ ตามแนวคิดเรื่องขอบเขตชาติพันธุ์ของ Fredrik Barth (4) คุณค่าด้านภูมิปัญญาและการถ่ายทอดองค์ความรู้ ระบบครูช้างเป็นกลไกถ่ายทอดความรู้เชิงปฏิบัติที่ผสานจริยธรรมและประสบการณ์จริง สอดคล้องกับแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นของ Fikret Berkes (5) คุณค่าเชิงนิเวศและความสัมพันธ์มนุษย์-ธรรมชาติ โลกทัศน์ที่เคารพจิตวิญญาณของช้างและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ช่วยจำกัดการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขต และสอดคล้องกับมุมมองมรดกทางวัฒนธรรมของ David Lowenthal

โดยภาพรวม การวิเคราะห์มีความสอดคล้องระหว่างข้อมูลภาคสนามกับกรอบทฤษฎีทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ทำให้เห็นว่าพิธีกรรมมิใช่เพียงประเพณี แต่เป็นโครงสร้างเชิงวัฒนธรรมที่มีบทบาทต่อการดำรงชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งมีหลักการที่ผู้เขียนเสนอว่าภาครัฐควรสนับสนุนการขึ้นทะเบียนองค์ความรู้พิธีกรรมคล้องช้างเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อคุ้มครองและส่งเสริมการสืบทอดอย่างเป็นระบบ โดยเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางเอง ควรพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ที่เคารพบริบททางจิตวิญญาณ ไม่ลดทอนพิธีกรรมให้เป็นเพียงการแสดง และเน้นการสื่อความหมายเชิงคุณค่าทางวัฒนธรรมมากกว่าความบันเทิง ควรมีกลไกคุ้มครองสิทธิชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมของตนเอง รวมทั้งกำหนดแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎหมายด้านสัตว์ป่าและสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับสิทธิทางวัฒนธรรม ส่งเสริมการถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านระบบครูช้างและศูนย์เรียนรู้ในท้องถิ่น เพื่อสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ และพัฒนาศักยภาพเยาวชนในฐานะผู้สืบทอด และสามารถที่จะบูรณาการภูมิปัญญาดั้งเดิมเรื่องความสัมพันธ์มนุษย์-ธรรมชาติเข้ากับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อใช้เป็นต้นแบบการจัดการทรัพยากรที่เคารพวัฒนธรรมและระบบนิเวศ

พลวัตของพิธีกรรมและความเชื่อในบริบทร่วมสมัย

พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเจียงมิได้หยุดนิ่งอยู่ในกรอบวัฒนธรรมดั้งเดิม หากแต่มีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องภายใต้บริบทสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองร่วมสมัย พลวัตของพิธีกรรมสะท้อนกระบวนการต่อรองระหว่างการจัดวางอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์กับแรงกดดันจากรัฐชาติ การท่องเที่ยว และเศรษฐกิจตลาด ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อความหมายและบทบาทของความเชื่อในชุมชน

1. การเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมในสังคมปัจจุบัน ในอดีต พิธีกรรมการคล้องช้างมีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนกูย อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงด้านกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่า นโยบายรัฐ และการลดบทบาทของช้างในระบบแรงงาน ได้ทำให้การคล้องช้างในเชิงปฏิบัติลดลงอย่างมาก ส่งผลให้พิธีกรรมบางส่วนถูกปรับลด เปลี่ยนรูป หรือแปรความหมาย (Keyes, 2002) พิธีกรรมที่ยังคงอยู่มักถูกจัดในลักษณะเชิงสัญลักษณ์หรือเชิงการแสดง เพื่อสืบทอดความรู้และความทรงจำทางวัฒนธรรม มากกว่าการประกอบพิธีเพื่อการดำรงชีพโดยตรง การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนกระบวนการปรับตัวของประเพณี ซึ่งช่วยให้พิธีกรรมยังคงมีพื้นที่ในสังคมร่วมสมัย

2. ผลกระทบจากการท่องเที่ยวและการพาณิชย์วัฒนธรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทำให้พิธีกรรมการคล้องช้างถูกนำเสนอในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน แม้จะสร้างรายได้และการรับรู้ในวงกว้าง แต่ก็ส่งผลให้พิธีกรรมบางส่วนถูกปรับให้สอดคล้องกับความคาดหวังของนักท่องเที่ยว เช่น การลดขั้นตอนที่ซับซ้อน การเน้นภาพลักษณ์ที่แปลกใหม่ หรือการแสดงพิธีกรรม (Smith, 2006) กระบวนการพาณิชย์วัฒนธรรม อาจทำให้ความหมายเชิงจิตวิญญาณของพิธีกรรมลดทอนลง และก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างคุณค่าทางเศรษฐกิจกับคุณค่าทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของชุมชนกูย การพาณิชย์มิได้ถูกมองในเชิงลบเสมอไป หากแต่เป็นพื้นที่ของการต่อรองอำนาจและการควบคุมการนำเสนออัตลักษณ์ของตนเอง

3. ความพยายามของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ชุมชนกูยอาเจียงได้ริเริ่มแนวทางการฟื้นฟูและอนุรักษ์พิธีกรรมการคล้องช้างในหลายรูปแบบ เช่น การจัดพิธีกรรมเชิงสาธิต การถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนผ่านกิจกรรมชุมชน โรงเรียนท้องถิ่น และศูนย์เรียนรู้ รวมถึงการบันทึกองค์ความรู้ในรูปแบบเอกสารและสื่อดิจิทัล (UNESCO, 2003) ความพยายามดังกล่าวสะท้อนการตระหนักรู้ของชุมชนต่อคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ และการยืนยันสิทธิของชนพื้นเมืองในการกำหนดรูปแบบการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับบริบทของตนเอง มากกว่าการอนุรักษ์จากภายนอกเพียงฝ่ายเดียว

4. ความท้าทายต่อความยั่งยืนของมรดกกูย แม้จะมีความพยายามในการอนุรักษ์ แต่พิธีกรรมและความเชื่อของชาวกูยยังเผชิญความท้าทายหลายประการ ทั้งการขาดผู้สืบทอดองค์ความรู้รุ่นใหม่ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของเยาวชน ความไม่ต่อเนื่องของนโยบายสนับสนุนจากภาครัฐ และข้อจำกัดด้านกฎหมายเกี่ยวกับช้างและพื้นที่ป่า (Berkes, 2012) ความยั่งยืนของมรดกกูยจึงขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนในการปรับตัวและต่อรองกับโครงสร้างอำนาจภายนอก พร้อมทั้งการสร้างสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการธำรงคุณค่าทางจิตวิญญาณและอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ในมุมมองนี้ พิธีกรรมมิใช่เพียงอดีตที่ต้องเก็บรักษา หากแต่เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต และต้องการพื้นที่ในการพัฒนาอย่างมีความหมายในสังคมร่วมสมัย

พลวัตของพิธีกรรมและความเชื่อในบริบทร่วมสมัยสะท้อนให้เห็นว่า พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเจียงมิได้หยุดนิ่ง หากแต่ปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ประการแรก การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง บทบาทของการคล้องช้างในฐานะกิจกรรมทางเศรษฐกิจลดลง จากผลของกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าและการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐ ทำให้พิธีกรรมบางส่วนถูกปรับให้มีลักษณะเชิงสัญลักษณ์มากขึ้น ดังที่ Charles F. Keyes อธิบายถึงการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ภายใต้บริบทรัฐชาติสมัยใหม่ พิธีกรรมจึงเปลี่ยนจากเครื่องมือเชิงพิธีพื้นที่อ้างความทรงจำและอัตลักษณ์ประการที่สอง อิทธิพลของการท่องเที่ยวและการพาณิชย์วัฒนธรรม การนำเสนอพิธีกรรมในฐานะทรัพยากรท่องเที่ยวสร้างทั้งโอกาสและความตึงเครียด แนวคิดของ Laurajane Smith ชี้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมมักถูกนิยามและจัดการผ่านกรอบอำนาจร่วมสมัย ส่งผลให้พิธีกรรมบางขั้นตอนถูกปรับให้เหมาะกับผู้ชมภายนอก อย่างไรก็ตาม กระบวนการนี้ก็เป็นพื้นที่ที่ต่อรองที่ชุมชนใช้กำหนดภาพแทนอัตลักษณ์ของตนเอง ประการที่สาม ความพยายามฟื้นฟูและอนุรักษ์ สอดคล้องกับแนวทางของ UNESCO ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ชาวกูยได้จัดกิจกรรมสาธิต ถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชน และจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ เพื่อให้พิธีกรรมยังคงมีชีวิตในบริบทใหม่ ประการสุดท้าย ความท้าทายด้านความยั่งยืน ได้แก่ การขาดผู้สืบทอดรุ่นใหม่ การเปลี่ยนแปลงค่านิยม และข้อจำกัดด้านกฎหมายเกี่ยวกับช้างและพื้นที่ป่า ตามแนวคิดของ Fikret Berkes ความยั่งยืนของภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวและสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจกับคุณค่าทางจิตวิญญาณ โดยสรุป พิธีกรรมการคล้องช้างในบริบทร่วมสมัยมิใช่เพียงการรักษาอดีต หากเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต ซึ่งสะท้อนการต่อรองอำนาจ การปรับตัว และการธำรงอัตลักษณ์ของชุมชนกูยอาเจียงท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและโลกาภิวัตน์

ปัจจุบัน พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเจียงยังคงมีอยู่ แต่ในรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทสังคมร่วมสมัย สาเหตุหลักของการปรับตัวมีดังนี้ (1) ข้อจำกัดด้านกฎหมายและนโยบายรัฐ กฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าและนโยบายอนุรักษ์ช้าง ส่งผลให้การจับและเลี้ยงช้างเพื่อลงมือคล้องเชิงปฏิบัติจริงลดลง ส่งผลให้พิธีกรรมบางขั้นตอนถูกปรับเป็นเชิงสัญลักษณ์หรือจัดแสดงแทนการปฏิบัติเต็มรูปแบบ (2) ผลกระทบจากการท่องเที่ยวและพาณิชย์วัฒนธรรม พิธีกรรมถูกนำเสนอเป็นกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างรายได้และส่งเสริมการรับรู้ในวงกว้าง ทำให้บางครั้งขั้นตอนที่ซับซ้อนหรือมีความหมายเชิงศาสนาถูกปรับให้เหมาะสมกับผู้ชมภายนอก และ (3) การสืบทอดภูมิปัญญารุ่นใหม่ การสืบทอดความรู้และทักษะขึ้นอยู่กับระบบครู-ศิษย์ ซึ่งพบว่าจำนวนผู้คล้องช้างรุ่นใหม่ลดลง ทำให้การปฏิบัติพิธีกรรมเต็มรูปแบบมีจำนวนจำกัด

ถึงอย่างนั้น พิธีกรรมก็ยังมีแนวโน้มที่จะคงอยู่ แต่จะอยู่ในลักษณะเชิงสัญลักษณ์หรือเชิงการแสดง มากกว่าการประกอบพิธีเพื่อดำรงชีพโดยตรง ชุมชนมีความพยายามฟื้นฟูและอนุรักษ์ผ่านกิจกรรมสาธิต การถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชน และการจัดทำเอกสารหรือสื่อดิจิทัล ทำให้มรดกวัฒนธรรมยังคงมีชีวิต แม้การปฏิบัติจริงจะลดลง หากมีการสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรท้องถิ่น รวมถึงการผสมผสานกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างสมดุล พิธีกรรมอาจคงอยู่ได้ในฐานะ ภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ แม้บริบทเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป โดยสรุปคือพิธีกรรมยังไม่สูญหาย แต่เปลี่ยนรูปแบบจากปฏิบัติจริงไปสู่เชิงสัญลักษณ์และการสื่อสารคุณค่าเชิงวัฒนธรรม โดยความยั่งยืนขึ้นอยู่กับปรับตัวของชุมชนและการสนับสนุนจากบริบทภายนอกอย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ใหม่

งานศึกษาชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อในพิธีกรรมคล้องช้างของชาวกูยไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อเชิงนามธรรม แต่เป็นความเชื่อเชิงปฏิบัติการ ที่ทำหน้าที่กำกับพฤติกรรม ความสัมพันธ์ และจริยธรรมระหว่างมนุษย์กับช้าง โดยมีบทบาท 3 ระดับ คือ ระดับจิตวิญญาณ (ความศรัทธาต่อผีปะกำ ครูบาอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์) ระดับสังคม (การจัดโครงสร้างอำนาจ ความเคารพผู้อาวุโส และระบบเครือญาติ) ระดับนิเวศวัฒนธรรม (ความสัมพันธ์เชิงเคารพต่อธรรมชาติและสัตว์ใหญ่) การคล้องช้างมิได้มีมิติของการล่าเพียงอย่างเดียว หากแต่ตั้งอยู่บนระบบความเชื่อที่กำหนดข้อห้าม ข้อปฏิบัติ และพิธีกรรมขอขมา สะท้อนจริยธรรมต่อสัตว์ ในบริบทวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดอนุรักษ์แบบตะวันตกที่เน้นกฎหมายหรือสิทธิสัตว์เป็นหลัก ดังภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1: ความเชื่อเชิงปฏิบัติการระหว่างมนุษย์กับช้าง

จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยมิใช่เพียงกิจกรรมทางวัฒนธรรม แต่เป็นระบบความเชื่อเชิงโครงสร้างที่ทำหน้าที่กำกับจริยธรรม สร้างอัตลักษณ์ และรักษาความสัมพันธ์เชิงสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในบริบทชาติพันธุ์ ดังนั้น งานศึกษานี้จึงมีคุณูปการต่อมานุษยวิทยา วัฒนธรรม ศาสนศึกษา การอนุรักษ์วัฒนธรรมชาติพันธุ์ การพัฒนานโยบายด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงชุมชน

สรุป

บทสรุปและข้อเสนอแนะของงานวิจัยนี้มุ่งสรุปผลการศึกษเกี่ยวกับคุณค่าทางวัฒนธรรมของความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมการคล้องช้าง และเสนอแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทสังคมร่วมสมัย ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกูยอาเจียงมีความหมายเชิงวัฒนธรรมในหลายมิติ 1) คุณค่าทางจิตวิญญาณและศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับช้าง ผีบรรพบุรุษ ครูช้าง และคาถาอาคม ทำหน้าที่เชื่อมโยงมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ และสร้างความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้ประกอบการพิธี 2) คุณค่าทางสังคม พิธีกรรมช่วยสร้างความสามัคคี ระบบความสัมพันธ์ และการสืบทอดบทบาททางสังคมในชุมชน ผ่านการเคารพครูช้างและผู้เฒ่าผู้แก่ 3) คุณค่าทางอัตลักษณ์และชาติพันธุ์ พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์สำคัญของอัตลักษณ์ชาวกูย ช่วยยืนยันความภาคภูมิใจในความเป็นชาติพันธุ์และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม 4) คุณค่าด้านภูมิ

ปัญญาและการถ่ายทอดองค์ความรู้ พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นพื้นที่การเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรม ช่าง การปฏิบัติพิธี และข้อห้ามทางจริยธรรมจากฐานสู่ฐาน 5) คุณค่าเชิงนิเวศและความสัมพันธ์มนุษย์ ธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณของช่างและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สร้างทัศนคติแห่งความเคารพต่อธรรมชาติ ส่งเสริม ความสมดุลระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การศึกษาพบว่า พิธีกรรมมีพลวัตในบริบทปัจจุบัน ทั้ง จากแรงกดดันของการท่องเที่ยว การพาณิชย์วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ แต่ชุมชนภูมิ ความพยายามในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พิธีกรรมผ่านกิจกรรมชุมชน การถ่ายทอดองค์ความรู้ และการจัดทำ เอกสารเชิงวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2562). *ช่างกับพิธีกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). *ช่างในประวัติศาสตร์ไทย: อำนาจ สัญลักษณ์ และวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มติชน.
- อนุสรณ์ ลิ้มประเสริฐ. (2561). *พิธีกรรมช่างกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัย.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries*. Little, Brown & Co.
- Berkes, F. (2012). *Sacred ecology*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*. 15(3), 371–386.
- Douglas, M. (1966). *Purity and danger*. Routledge & Kegan Paul.
- Durkheim, É. (1995). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press: Original work published 1912.
- Endicott, K. (1984). *Ethnographic studies of the Kui: Human–elephant relationships in Northeast Thailand*. Bangkok: Institute of Social Research.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
- Greenwood, D.J. (1989). Culture by the pound: An anthropological perspective on tourism as cultural commodification. *Tourism Management*. 10(2), 95–96.
- Harrison, J. E. (2013). *Prolegomena to the study of Greek religion* (Reissue). Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Keyes, C.F. (2002). *Ethnic change and identity among the Kui of Northeast Thailand*. Bangkok: White Lotus Press.

- Lowenthal, D. (1998). *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge University Press.
- Malinowski, B. (1948). *Magic, science, and religion*. Doubleday Anchor Books.
- Mongliko, P. A., et al. (2022). A study of elephant healer belief ritual of Thai Kui in Surin Province. *Arts and Culture Journal of the Lower Moon River*. 11(2), 58–69.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1952). *Structure and function in primitive society*. London: Cohen & West.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Tambiah, S.J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in North-east Thailand*. Cambridge University Press.
- Turner, J. H. (1969). *The structure of sociological theory*. Dorsey Press.
- UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.